

LEGIO III FLAVIA FELIX LA BERSOBIS. ASPECTE ECONOMICE

Alexandru Flutur

Cuvinte cheie: economie, castru, atelier.

Key words: economy, legion camp, workshop.

***Abstract:** The author made some remarks about the traces indicating economical life in the legionary site at Bersobis. Unfortunately, our knowledge is affected by the absence of the large archaeological excavations. Legio III Flavia Felix has built the timber fortress probably in 102 p. Chr., after the first war against the Dacians. Until 119, when the legion left the camp, the soldiers reconstructed in stone some important buildings like the principia. For the time being estimations of the used materials (timber, stone, tiles) and work would be premature. Concerning the workshops there are signs for the production of bronze statuettes, glass and iron. Certainly in this great military site other typical activities are implied, waiting for the archaeological research.*

Cu toate că deținem puține informații arheologice despre situl roman de la Bersobis¹, conturarea unei imagini de ansamblu este totuși realizabilă. Cu ocazia lucrărilor edilitare din ultimii ani, neautorizate arheologic, orice trecător prin satul Berzovia (jud. Caraș-Severin) putea să observe ultimele urme materiale ale strămoșilor noștri romani. Deși nu se poate vorbi de vreun câștig științific, este de admis că observațiile mai vechi privind amploarea sitului au fost confirmate de săpăturile ilegale. În apropiere de castrul legiunii *III Flavia Felix* și de *canabae legionis* existau, firește, zone cu ateliere și cu necropole, acestea din urmă rămânând în continuare neidentificate.

În lipsa unor date arheologice mai cuprinzătoare, se pot totuși aprecia implicațiile economice pe care le-au avut instalarea și funcționarea castrului de legiune de la Bersobis dacă facem apel la rezultatele cercetărilor unor situri legionare din restul imperiului. Poate cel mai bun exemplu îl reprezintă fortificația de la Inchtuthil, cercetată exhaustiv de arheologii britanici, care i-a oferit lui E. Shirley temeiul pentru analiza și estimarea efortului constructiv al legionarilor la ridicarea

---

¹ Medeleț, Flutur 2002, p. 95-100; Flutur 2006, p. 165-169.

acestui neprețios castru din Scoția². Și pentru ceea ce au construit soldații din *IIII Flavia Felix* la Berzovia între 101 și 119 p. Chr.³ se vor putea face estimări, probabil după cercetarea unor suprafețe mai întinse din fortificație⁴.

Pentru Bersobis este lăsată falsă impresie că prezența romană este mai degrabă slabă, aceasta însă din cauza lipsei săpăturilor arheologice. Într-adevăr, această prezență este slabă sau îndoielnică după ce legiunea pleacă din Dacia, la începutul domniei lui Hadrian. Dar până atunci avem de-a face cu existența plenară a unui castru legionar, în jurul căruia se derulau activitățile economice tipice. În cele ce urmează, se vor aduce în discuție două aspecte ale vieții economice: asigurarea materialului de construcție necesar ridicării castrului și, respectiv, dezvoltarea unor activități meșteșugărești locale, pentru care avem unele indicii arheologice.

În ultimul timp, tot mai clar se întrevește faptul că soldații au trecut la înlocuirea construcțiilor de lemn cu clădiri de piatră, așa cum este cazul la clădirea comandamentului, precum și la alte edificii din *praetentura*. Castrul inițial de lemn și pământ a necesitat aducerea unor cantități uriașe de lemn, care va fi fost exploatat din pădurile din apropiere. Este posibil ca lemnul să fi fost adus din zona muntoasă a actualei localități Bocșa pe râul Bârzava, cursul de astăzi al acestuia trecând la o distanță de vreo 50 de metri de colțul de nord-est al castrului. Poate tot cu plutele pe Bârzava a fost adusă din amonte piatra pentru reconstrucția unor clădiri. La *principia* s-a observat prezența în fundații a pietrei de stâncă, din elevație rămânând resturi de blocuri din calcar fosilifer. Tot din acest calcar au fost lucrate elementele arhitecturale decorative, din care s-au găsit în curtea comandamentului câteva fragmente. Clădirea de piatră a comandamentului avea acoperișul de țigla, găsindu-se până acum aproape 150 de fragmente de țigle cu ștampila LEG IIII FF. Au fost identificate pentru acest obiectiv 3 tipuri de ștampilă; deși prezintă același text, diferențele de dimensiuni și de scriere indică folosirea de *signacula* diferite⁵. La Bersobis exista cel puțin încă un tip de marcă tegulară, care apare pe exemplare provenind din descoperiri mai vechi (păstrate la muzeul din Reșița)⁶. Ștampilele de la Bersobis sunt, firește, diferite față de cele de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde

² Shirley 2000, *passim*.

³ Cel mai probabil, castrul Bersobis a fost construit după primul război dacic, în 102 p. Chr., activitatea constructivă continuând până în 117 sau până la plecarea legiunii, în 119 p. Chr.

⁴ Deocamdată, au fost cercetate prin săpături arheologice sistematice porțiuni din clădirea comandamentului, fiind identificate aici două perioade de construcție de lemn și o fază de piatră – v. rapoartele de săpătură: Flutur 2000, p. 365-372; Flutur 2001, p. 131-146.

⁵ Flutur 2004, p. 157-162.

⁶ IDR III 1, 113 d. Ștampilele IDR III 1, 113 e și 113 g reprezintă un singur tip, probabil al cincilea de la Bersobis; pentru a avea certitudinea că sunt aparte trebuie revăzute exemplarele de la Reșița, desenele din IDR nefiind suficient de elocvente.

au funcționat cărămidării ale aceleași legiuni. Presupunem că țiglele au fost produse doar pentru faza de piatră a clădirilor, deoarece până acum n-au fost reperate *tegulae* în straturile corespunzătoare construcțiilor de lemn. Dar, cum materialul tegular din nivelul de amenajare a fazei de piatră putea să fi aparținut și fazei de lemn, numai viitoare cercetări de anvergură vor desluși problema.

Puterea de cumpărare a militarilor atrăgea inevitabil meșteșugari și comercianți care își desfășurau aici activitățile. Putem spune că situl legionar de la Bersobis reprezenta un centru economic important din provincia Dacia, la începuturile acesteia. În anii din urmă au apărut câteva informații de natură arheologică, care atestă existența unor ateliere. În anul 2000, dintr-un șanț săpat pentru instalarea unui cablu telefonic, a fost scos la iveală un bronz roman, rebutul unui cap de cerb⁷. Faptul că turnarea statuetei a fost greșită ne indică lămurit și locul producerii piesei, care nu putea fi decât Bersobis; este greu de crezut ca un rebut să fi fost adus din altă parte. Prin această statueta se dovedește activitatea de turnare a bronzurilor, care s-ar fi desfășurat în cadrul organizat al unui atelier din castru sau din preajma lui. În anul 2004, cu ocazia săpării numeroaselor șanțuri din cadrul unui proiect de alimentare cu apă a localității, s-au observat într-o zonă aflată la sud-est de castru urmele unor posibile ateliere metalurgice, date fiind urmele cuptoarelor de redus minereul și marea cantitate de zgură de fier⁸. În arătură, cuptoare de redus minereul sunt observabile în toată lunca Bârzavei din apropierea castrului, dar, în absența unor săpături arheologice, nu pot fi atribuite aprioric epocii romane, sistemul de exploatare a aluviunilor bogate în minereu de fier fiind caracteristic mai degrabă societăților primitive barbare sau post-romane. Totuși, în această zonă de luncă a râului Bârzava funcționau ateliere romane, dată fiind și cantitatea mare de cioburi ceramice romane. În urma cercetării de suprafață a fost identificat aici chiar un atelier de sticlărie, după resturile numeroase de sticlă brută găsite. În aria de răspândire a materialului din această *officina*, localnicul Angel Truican a găsit în arătură imitația de sticlă a unei geme. De asemenea, în afara oricărei îndoieli este existența atelierelor de producere a ceramicii, deși încă n-au fost reperate arheologic.

Pentru a depăși acest tablou trist ale unor firave observații și ale absenței săpăturilor arheologice sistematice sau de salvare, ne putem gândi la potențialul arheologic extraordinar pe care îl are situl legionar de la Bersobis în perspectiva unor cercetări de amploare. În definitiv, atât interesele reale ale comunității locale, cât și cele ale autorităților județene sau naționale cuprind dorința de a ne cunoaște cât mai bine trecutul și vestigiile istorice.

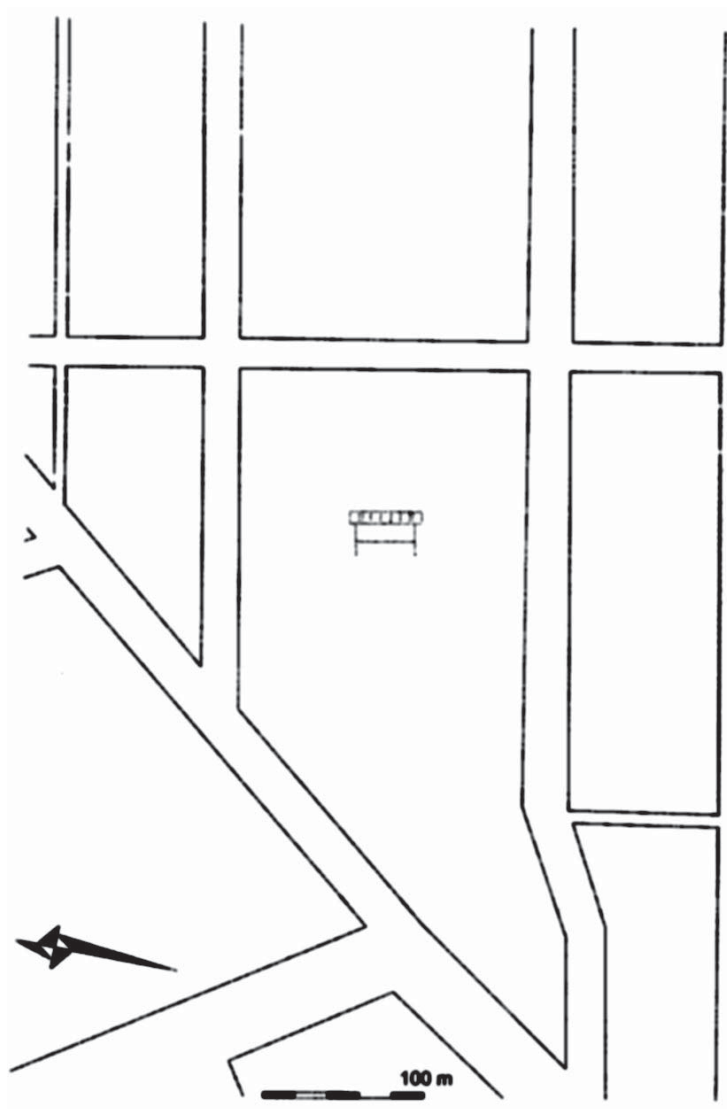
---

⁷ Flutur, Flutur 2007, p. 75-83.

⁸ Vezi Bozu 2006, *Berzovia*.

BIBLIOGRAFIE

- Bozu 2006 Bozu O., *Berzovia în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2005* (www.cimec.ro/Arheologie/CCA2006).
- Flutur 2000 Flutur A., *Săpăturile arheologice din castrul Bersobis – campaniile din anii 1998-1999*, AnB, S. N., VII, p. 365-372.
- Flutur 2001 Flutur A., *Săpăturile arheologice din principia castrului legionar de la Bersobis – 2000-2001*, AnB, S. N., IX, Timișoara, p. 131-146.
- Flutur 2004 Flutur A., *Ștampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix de la Bersobis*, AnB, S. N., X-XI, p. 157-162.
- Flutur 2006 Flutur A., *Castrul Bersobis din perspectiva cercetărilor recente, Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei (Actele simpozionului desfășurat în 13-14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României)*, București, p. 165-169.
- Flutur 2007 Flutur A., Flutur Liana, *O pensetă chirurgicală și un bronz din castrul Bersobis* AnB, S. N., XV, 2007, p. 75-83.
- Medeleț, Flutur 2002 Medeleț F., Flutur A., *Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor*, Patrimonium Banaticum, I, 2002, Timișoara, p. 95-100 .
- Shirley 2000 Shirley Elizabeth A. M., *The Construction of the Roman Legionary Fortress at Inchtuthil*, BAR British Series 298.

Pl. 1. Planul castrului de legiune de la Berzobis, cu reconstituirea parțială a clădirii comandamentului.